XONLIKLARNING TARQALISHI NATIJASIDA O‘ZBEK MUSIQA MADANIYATI MAHALLIY XUSUSIYATLARNI QABUL QILA BOSHLASHI VA SAN’ATDAGI TUB BURILISHLAR

Yunus Rajabiy nomidagi O‘Zmmsi
“Maqom xonandaligi” kafedrasi dotsenti
Shomurodova Mohichehra Abdinabiyevna
asal88-84@mail.ru

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Buyuk Ipak Yo‘li davlatlarida an’anaviy musiqa va uning Sharq va G‘arb madaniy aloqalaridagi o‘rni tahlil qilinadi. Maqolada Buyuk Ipak Yo‘li orqali Sharq va G‘arb madaniyatlari o‘rtasidagi musiqa almashinuvi, musiqa asboblari, maqom tizimi va raga kabi an’anaviy shakllarning o‘zaro ta’siri ko‘rsatiladi. Musiqa o‘zgarishlari nafaqat estetik jihatlarni, balki ijtimoiy va madaniy o‘zgarishlarni ham aks ettiradi. Maqola musiqa va madaniyatlararo aloqalar nuqtai nazaridan Buyuk Ipak Yo‘li tarixini o‘rganish uchun muhim manba hisoblanadi.*

Kalit so`zlar: *Buyuk Ipak Yo‘li, an’anaviy musiqa, Sharq, G‘arb, madaniyatlararo aloqalar, maqom, raga, musiqa almashinuvi, musiqa asboblari.*

Аннотация: *В данной статье анализируется традиционная музыка стран Великого Шелкового пути и её роль в культурных связях Востока и Запада. Рассматривается музыкальный обмен между культурами, распространение музыкальных инструментов, а также взаимодействие традиционных музыкальных систем, таких как макам и рага. Изменения в музыке отражают не только эстетические, но и социальные и культурные преобразования. Статья представляет собой важный источник для изучения истории Великого Шелкового пути с точки зрения музыкальных и культурных обменов.*

Ключевые слова: *Великий Шелковый путь, традиционная музыка, Восток, Запад, культурные связи, макам, рага, музыкальный обмен, музыкальные инструменты.*

Abstract: *This article analyzes traditional music in the countries along the Silk Road and its role in cultural exchanges between the East and the West. The article explores the musical exchange between these cultures, the spread of musical instruments, and the interaction of traditional musical systems such as maqom and raga. Changes in music reflect not only aesthetic but also social and cultural transformations. The paper serves as an important source for studying the history of the Silk Road from the perspective of musical and cultural exchanges.*

Keywords: *Silk Road, traditional music, East, West, cultural exchanges, maqom, raga, musical exchange, musical instruments.*

Buyuk Ipak Yo‘li qadim zamonlarda Sharq va G‘arb o‘rtasidagi madaniy, iqtisodiy va savdo aloqalarining markazi bo‘lgan yo‘l edi. Ushbu yo‘l orqali nafaqat mahsulotlar, balki ilm-fan, san’at, va musiqa kabi madaniy elementlar ham almashib turdi. Buyuk Ipak Yo‘li davlatlarida shakllangan an’anaviy musiqa, Sharq va G‘arb madaniyatlarining o‘zaro ta’siri va o‘rganilishi nuqtai nazaridan alohida ahamiyatga ega. Ushbu maqolada, Buyuk Ipak Yo‘li davlatlarida an’anaviy musiqa va uning Sharq va G‘arb madaniy aloqalaridagi o‘rni tahlil qilinadi.

Buyuk Ipak Yo‘li – Xitoydan Bosfor bo‘ylab Yevropagacha cho‘zilgan qadimiy savdo va madaniyat yo‘lidir. Bu yo‘l o‘z ichiga bir nechta mintaqalarni, shu jumladan, Markaziy Osiyo, Eronda, Hindistonda, Turkiyada va Fors ko‘rfazidagi mamlakatlarni oladi. Sharq va G‘arb madaniyatlari o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar nafaqat savdo va iqtisodiy o‘zaro aloqalar bilan, balki san’at, adabiyot, musiqa va boshqa madaniy sohalarda ham o‘z ifodasini topdi.

Sharqning boy madaniyati, jumladan an’anaviy musiqa shakllari, G‘arbda chuqur ta’sir ko‘rsatdi va G‘arb madaniyatiga yangi g‘oyalar, shakllar va uslublar kiritdi. Xuddi shu tarzda, G‘arbning musiqiy elementlari ham Sharqda keng tarqaldi va mahalliy an’anaviy musiqa tizimlari bilan uyg‘unlashdi.

G‘arb musiqasi esa asosan garmonik tizimlar va polifoniya orqali rivojlangan. G‘arb musiqasida polifoniya, ya’ni bir necha ovozning birgalikda rivojlanishi, vokal va instrumental musiqaning muhim qismi hisoblanadi. Shuningdek, G‘arbda simfoniya va orkestr tizimi rivojlanib, musiqiy asarlar ko‘proq armonik va ritmik murakkablikka ega bo‘lgan.

Buyuk Ipak Yo‘li bo‘ylab o‘tgan madaniy almashinuvlar, musiqa tizimlarining uyg‘unlashuvi uchun keng imkoniyatlar yaratdi. Xususan, musiqa asboblari ham bir-birini ta’sir qilgan. Misol uchun, Xitoyning **guqin** (simfonik arfa) asbobi va Forsning **setar** (simli asbob) asbobi, ular bir-biridan mustaqil ravishda rivojlanishiga qaramay, bir-birining texnik jihatlarini o‘zlashtirgan.

Sharq va G‘arb o‘rtasidagi madaniy va musiqiy almashinuvning yana bir muhim jihati, musiqa va san’atni diniy va falsafiy jihatdan qarashda yuzaga kelgan o‘zgarishlar edi. Masalan, hind musiqasining G‘arbda tarqalishi bilan, u yerda yangi uslublar va shakllar paydo bo‘ldi. Hind klassik musiqasida ishlatiladigan **raga** va **tala** tizimlari G‘arb musiqasiga muayyan toni va ritmik o‘zgarishlar kiritdi.

Buyuk Ipak Yo‘lida savdo bilan birga musiqa ham alohida bir savdo tovariga aylangan. Misol uchun, **Arab musiqasi** Sharq va G‘arb orasida keng tarqaldi. Bu musiqaning kuchli ta’siri, arab musiqiy asboblarining tarqalishida ham ko‘rinadi. **Ud**, **qanun**, **nay** kabi asboblar Markaziy Osiyo, Turkiya va Forsda, keyinchalik Yevropada ham keng tarqaldi.

Shuningdek, **Maqom san’ati** va **Raga** tizimlari G‘arbda shakllangan yangi musiqiy shakllarni, masalan, **minimalizm** va **avangard musiqasi**ni ilhomlantirdi.

Shuningdek, G‘arb musiqiy an’analari Sharq musiqasiga integratsiya bo‘lib, yangi musiqiy sintezlar yaratdi.

XVII asr oxiri va XIX asr boshlarida O‘zbek musiqa madaniyatida maqom va xalq musiqasi o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirlar juda muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Biroq, ushbu davrda bu ta’sirlarni chuqur o‘rganishga qaratilgan yirik ilmiy asarlar yaratilmadi. Bu holat, asosan, feodal tarqoqlikning kuchayishi bilan bog‘liq bo‘lib, ulkan davlatning Buxoro, Xiva va Qo‘qon kabi xonliklarga bo‘linishi musiqa san’atining rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatdi.

Xonliklarning tarqalishi natijasida o‘zbek musiqa madaniyati mahalliy xususiyatlarni qabul qila boshladi. Har bir xonlikda o‘ziga xos musiqa cholg‘ulari va musiqiy yo‘nalishlar shakllandi. Maqomlar har bir hududda o‘ziga xos yo‘nalishda takomillashdi, maqom ijrochilari zaruratga qarab o‘z ijrolariga o‘zgartirishlar kiritdilar. Biroq, umumiy musiqiy xususiyatlarni saqlab qolishga harakat qilindi, bu esa maqomning tarixi va rivojlanishini chuqur o‘rganishni talab qiladi.

Har bir ijrochi maqom ijrosiga ijodiy yondashib, o‘ziga xos takrorlanmas jihatlar kiritdi. Musiqa ijrochiligida og‘zaki an’analar muhim rol o‘ynadi: bu an’analar maqomning yashab qolishi va rivojlanishi uchun zarur edi. Ushbu an’ana, o‘z navbatida, musiqiy shakllarning tarqalishi va saqlanishida muhim ahamiyatga ega bo‘ldi.

ADABIYOTLAR TAHLILI: Har bir xonlikda yangi xalq musiqasi turlari, jumladan, bayramona kuylar, xalq tomosha kuylari (dorbozlik, ko‘g‘irchoqbozlik) va yangi raqs kuylari yaratildi. Bu kuylar o‘zining quvnoqligi, sho‘xligi bilan bir-biridan farq qilib, keng xalq ommasini o‘ziga jalb etdi va xalq musiqasining xilma-xilligini ta’minladi.

Ushbu davrda o‘zbek musiqa madaniyatida ko‘plab yangi musiqiy turlar takomillashdi. Katta ashula, katta o‘yinda, Shodiyona, Navro‘z, Mavrigiy, Shashmaqom va Chor maqom (unga Dugoh, Husayniy, Chorgoh, Bayot, Gulyori-Shahnoz kirgan) kabi musiqiy yo‘nalishlar paydo bo‘ldi. Joylarda mavjud bo‘lgan musiqa cholg‘ulari va ijrochilarga bog‘liq holda turli cholg‘u ansambllari tuzildi. Ko‘p hollarda, xalq cholg‘ulari ansambl tarkibiga g‘ijjak, dutor, chang, nay, qo‘shnay va doira kabi cholg‘ular kiritildi. Ayniqsa, olti turkum asardan iborat bo‘lgan Shashmaqom o‘zining mashhurligi bilan ajralib turadi[1].

Shunday qilib, XVII-XIX asrlarda O‘zbek musiqa ijrochiligi san’atida maqom va xalq musiqasi o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirlar ko‘plab yangi yo‘nalishlar va uslublarning shakllanishiga zamin yaratdi. Ushbu davrda rivojlangan musiqa turlari va cholg‘ular

[1] Yunusov R. S’harq xalqlari maqomlari T.,2022

o‘zbek musiqasining boy tarixini aks ettirib, zamonaviy ijodkorlarga ilhom manbai bo‘lib xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI I.Rajabov yozadi: Shashmaqom olti xil turli sistemalaridan iborat, ularning har biri, o’z navbatida, mushkilot (cholg’u) va nasr (ashula) bo’limlaridan iborat bo’lgan quyidagi maqomlarga (qismlarga) bo’linadi: «Rost», «Buzrug», «Navo», «Dugoh», «Segoh», «Iroq» ... Har bir maqom 20 tadan 40 tagacha katta-kichik qismlarni o’z ichiga oladi. Hammasi bo’lib turkumda 250 ga yaqin mushkilot va nasr qismlari bor. Bir maqomning ijrosi bir necha soat davom etgan. Xalq cholg’ulari xalq og’zaki ijodi va klassik adabiyot bilan uzviy bog’liqlikda rivojlanadi.

Xalq cholg‘ulari haqidagi tasavvurlar badiiy asarlardagi musiqa cholg‘ulari ifodalari va kitob miniatyuralaridagi cholg‘u ijrochilarining tasviri orqali yanada boyitiladi. Firdavsiy, Sa’diy, Navoiy, Dehlaviy kabi mashhur shoirlarning asarlarida 60 dan ortiq xalq cholg‘ularining nomlari keltirilgan. Maqomlar ko‘pincha saroyda, muayyan vaqt yoki sharoitlarda ijro etilgan, hatto mohir qo‘shiqchilar o‘rtasida musobaqalar ham o‘tkazilgan. Maqom va xalq qo‘shiqlari o‘rtasidagi bog‘liqlik, avvalo, maqomlarning keng qamrovi bilan ajralib turadi. Odatda, har bir maqom ikki katta qismga bo‘linadi: birinchi qismi faqat cholg‘ularda ijro etiladigan mushkilot, ikkinchisi esa cholg‘ularda ijro etiladigan ashula, ya’ni nasr deb ataladi. Nasr qismiga raqs kuylar ham kiradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: Buyuk Ipak Yo‘li davlatlarida an’anaviy musiqa Sharq va G‘arb madaniyatlarining o‘zaro ta’siri va aloqalarini yoritib beradi. Musiqaning o‘zgarishi va rivojlanishi faqatgina estetik yoki san’atdagi yangiliklarni o‘z ichiga olmagan, balki ijtimoiy va madaniy o‘zgarishlarni ham ko‘rsatgan. Bugungi kunda, Buyuk Ipak Yo‘li davlatlaridagi an’anaviy musiqa va uning o‘zaro ta’siri, musiqiy san’atning globallashuvi va xilma-xilligi jarayonlarini tushunish uchun muhim bir oyna vazifasini o‘taydi.

Xorazmning mashhur cholg‘uchilari Muxammadrahim Feruz, Komil Xorazmiy va Mirzo Muxammadrasul Niyozxo‘ja bilan birga maqomlarga yangi cholg‘u bo‘limlari qo‘shib, ularni boyitdilar. XIX asrning ikkinchi yarmida Qo‘qon shahri mashhur cholg‘uchilar to‘plangan markazga aylangan edi. Bu yerda Usta Xudoyberdi rahbarligida o‘zbek xalq cholg‘ularida ijrochilik maktabi tashkil etildi.

Ota-Jaloliddin Nosirov (1845-1928) maqom ijrochisi va taniqli o‘qituvchi sifatida o‘z ijodini davom ettirdi. U o‘z bilimlarini onasidan va otasidan olgan. U, shuningdek, Amir Olimxon, Amir Muzaffarxon va Amir Otajonlar saroyida o‘zbek xalq cholg‘ulari ansamblining doimiy rahbari bo‘ldi. Ota G‘iyos Abdug‘ani (1858-1924) Shashmaqomning Mushkilot qismini mukammal bilgan va har bir maqomni o‘z uslubi bilan ijro etgan. Xoji Abdulaziz Rasulov (1852-1936) esa o‘zbek va tojik

musiqasining taniqli ijrochilaridan biri bo‘lib, Buxoroda Shashmaqomni o‘rganish uchun borgan[2].

Ushbu davrda O‘zbekiston musiqa san’ati rivojlandi. 1917 yildan keyin musiqa ta’limi, folklorshunoslik va ijrochilik san’ati sohalarida muayyan yutuqlarga erishildi. Toshkentdagi Turkiston xalq konservatoriyasi (1918) va uning filiallari (Samarqand, Farg‘ona, Buxoro)da o‘zbek xalq cholg‘ularini o‘rganish bo‘yicha katta ishlar amalga oshirildi. Musiqa bilim yurtlari oddiy musiqa nazariyasi va ijro san’atini o‘rganish imkoniyatini yaratdi.

Hamza Hakimzoda Niyoziy o‘zbek musiqa san’atining rivojiga katta hissa qo‘shdi. 1917 yilgacha bo‘lgan xalq musiqachilari yaratgan an’analar keyingi avlod ijodida davom etdi. 1919 yilda Shorahim Shoumarov Toshkentda xalq cholg‘ulari ansamblini tuzdi va bu ansambl keyinchalik Toshkent musiqa texnikumiga asos bo‘ldi.

1930-yillarda musiqa jamoalari qishloq joylarda ham tashkil etila boshladi. Farg‘ona, Andijon va Samarqandda xalq cholg‘ulari ansambllari tuzildi, ularga mashhur cholg‘uchilar rahbarlik qildilar. 1936 yilda Qori Yoqubovga Davlat filarmoniyasini tuzish topshirildi va u filarmoniyaning birinchi direktori etib tayinlandi. Yunus Rajabiy (1897-1976) esa o‘zbek xalq musiqasining rivojida muhim rol o‘ynadi. U 12 cholg‘uvchi (xonanda va sozandalar)dan iborat xalq cholg‘ulari milliy ansamblini tashkil etdi va uning repertuarida zamonaviy asarlar ham mavjud edi. O‘zbek xalq cholg‘ularining ijrochilik san’atini yuksaltirishda Toshkent konservatoriyasining faoliyati katta ahamiyatga ega bo‘ldi. 1948 yildan boshlab, xalq cholg‘ulari ijrochiligi bo‘yicha professional ta’lim berish boshlandi.

XULOSA VA TAKLIFLAR: Ushbu tarixiy jarayonlar xalq musiqasi madaniyatining rivojlanishiga, ijrochilik san’atining yuksalishiga va yangi avlod musiqachilarining shakllanishiga xizmat qildi. Xulosa qilib aytganda, o‘zbek maqom san’ati, o‘zining qadimiy tarixi va boy ijodiy an’analari bilan, xalqimizning madaniy merosining ajralmas qismidir.

Maqom xalqimizning bebaho ma’naviy merosi bo‘lib, uning rivojlanishi uzoq tarixiy davrni qamrab olgan. Ko‘plab san’atkorlar va bastakorlar maqomning rivojiga o‘z hissasini qo‘shganlar. Maqomni to‘g‘ri tushunish va his qilish uchun, albatta, ma’lum tayyorgarlik kerak. Musiqaga mehr qo‘yish va ruhiy kamolotni shu bilan bog‘lash zarur. Maqomni eshitish uni to‘liq tushunishni anglatmaydi; ijro etish esa o‘ziga xos san’at va madaniyatni talab qiladi.

Maqomni tushunish va ifodalash katta ilm talab qiladi. Maqomchilik havaskor xonandalarning shaxsiy xatti-harakatlaridan xoli bo‘lishi lozim.

[2] Matyoqubov O. Maqomot T.,2004

Maqom bizning ajdodlarimizdan avlodlarga o‘tib kelayotgan boy xazinadir. Uni asrab-avaylash va bugungi yosh ijodkorlarga asl holida yetkazib berishimiz muhim. Buning uchun biz maqomning chuqur mazmunini anglab yetishimiz va uning sehrli jilolarini to‘g‘ri tushunib ijro etishimiz zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Fitrat A. O‘zbek klassik musiqasi va uning ta'rixi. - Tos’hkent: Fan, 1993
2. Matyoqubov O. Maqomot T.,2004
3. Matyoqubov O.,Boltayev R.,Aminov H. O‘zbek notasi(Xorazm tanbur chizig'i asosida Dutor maqomi namunalari) T.,2009
4. R.Qosimov - An’anaviy rubob ijrochiligi O‘zbekiston 2000.
5. Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir. Toshkent, 1963
6. Rajabov Y. Shashmaqom, (I-VI); O‘bek xalq muzikasi.(I-V) Tos’hkent. 1965
7. Yunusov R. O‘zbek xalq musiqa ijodi II-qism. T., 2000
8. Yunusov R. S’harq xalqlari maqomlari T.,2022
9. Джами Абдураҳман. Трактат о музыке. /пер.с перс. А.Н. Болдырева. Комент.В.М. Беляев. Т., 1960
10. Ибрагимов О. Фергано-Ташкентские макомы Т.,2006

